

זכרון לנעדרים

חרב כ. פ. מכורש

ארבעה חרשים

בראש הקובץ הנוכחי הקדשנו מאמר מיוחד לתיאור אישיותו של הנפטר הגדול מרן הרב"צ חי עוזיאל ז"ל, שעל שמו הוצא הקובץ הזה. ברם בשנה שוטפת זו, הוגדלה השורה של הנפטרים גדולי ישראל וגאוני ארץ, אשר משכמם ומעלה, פעלו הרבה, והשפיעו השפעה מרובה על חיינו התורניים בתקופה זאת, העניקו לנו מפרי רוחם, תורתם ומחשבתם, שיחם, שיגם, הגיגם וניבם, והעשירו אותנו עושר רב באוצרות תורה. למגנת לבנו, ולכאבנו וצערנו העמוק, שבקו חיים לכל חי, ועזבו אותנו לאנחות, ועל זה ידו הדווים וכל בית ישראל יבכו את השריפה אשר שרף ה', הבה איפא נציב להם ציון עדי, ומצבת זכרון בשולי קובצנו זה.

א

הגאון „חזון איש“

הראשון, הארי שבתבורה, הוא הגאון האדיר, רבי אברהם ישעי' קרליץ זצ"ל, הנקרא בשמו „חזון איש“, אישיות נדירה ודמות מזהירה ומופלאה, שהתגלתה בדורנו זה.

נולד בקאסוב אשר בפלך גרודנא שבפולין, ושם קבל את ראשית למודיו. לפני המלחמה הראשונה עבר לוילנה, ושם המשיך את התעלותו הרמה בתורה, וביראה, ונתגלה כאחד מגדולי ישראל. רבני וילנה העריצוהו ושיתפו אתו בהתיעצויותיהם בכל הבעיות ההלכתיות שהתעוררו בירושלים דליטא. לפני כעשרים שנה עלה לא"י, ומכאן ובה, התגלה כאישיות תורנית-רוחנית בולטת, כאיש מורס מעם המרכז בקרב את תמצית החיים-התורניים-הרוחניים במדינה, וכעורך ראשי — להדדופק החיים הצבוריים ביישוב.

הוא שימש לחל תלפיות, שהכל פונים אליו. מי בשאלת הלכה, מי בעצה נכונה, מי בהקלת המרעקה על הלב המיצר ודואג, ומי בחפוש פתרון לשאלות כלליות המנסרות ביישובים בודדים, וביישוב כולו. בו נמצא הפוסק והיועץ. המנחם והמטיב, המרפא המושיע, חזון התורה ואיש המדות, אישיות דגולה ונאצלה משוכבת ממש, המונות בית ישראל.

צנוע היה האיש, ענוותן נפלא עד לאין שעור, התרחק מכל פרסום, ומכל רחש-לחש של דברות בני האדם, כולו שקוע בדי אמותיו של ההלכה, ובנבכי המחשבה הטהורה, כולו נתון וטובע בדבקות לאל חי, שופע אהבה וחבה לזולת, ומחונן במדות נאצלות להפליא. שנים רבות לא ידעו מי הוא מחברם של ספרי הלכה: „חזון איש“, אשר הופיעו מפקידה לפקידה. ספרים אשר תכנם וערכם,

יסולא בפז, המגלמים את אדירותו בתורה, ואת הבנתו התודרת בהלכה. הם קנו
שביתה בעולם הרבנים ולומדי התורה, ומשמשים לקנה-מידה, ליסודות, להוראות,
ולסימוני קיום בתורה ובהלכה.

ועל כל אלה, איש חזון היה, עיני נשר הרואות וצופות בנבכי הדורות
העתידים, איש המחשבה והרעיון, איש המוסר והאצילות, ולידי בטוי בהיר ונאמן
משחקף בשטחים אלה, בספרו "חזון איש" שהופיע לאחר פטירתו, על עיני אמונה,
בטחון, מוסר, ועוד, והמשמש חוליה נוספת בשרשרת עבודתו התורנית-הרוחנית,
שם מתגלמות במוחש ובמפולש, מדותיו הטהורות והנאצלות, מוסרו השרשי,
ואמונתו המוצקה שחוצבה במחצב אל עליון, וגם בשטח זה הלך בדרכי הצניעות,
ההסתר והנעלם, עד שחושפה אישיותו הדגולה בשלמותה, בגדלה המחשבתית-
המוסרית, עד לשיאה העליון.

וי דאבד גברא רבא, בארעא דישראל ו

ב

השני, חי ניהו ר' איסר זלמן מלצר ז"ל

נולד בשנת תר"ל במיר, בפלך מינסק, לאביו הרב המופלג בתורה ויראה
ר' ברוך פרץ ז"ל. עוד בהיותו נער קטן הצטיין בכשרונותיו המצוינים, ובהיותו
בן עשר, לקחו הגאון הנודע ר' יר"ט ליפמן ז"ל, רבה של מיר, בעל "מלבושי
יום-טוב" לביתו לחנכו ולהדריכו. בשקידתו הרבה, ובכשרונותיו העילויים, קנה
לו ידיעות בתורה והתעצם ביראה. אחר כך למד שבע שנים בישיבת וולוז'ין, ושנה
אחת בישיבת רדין, ומכאן ואילך עלה ונתעלה, ויהיה לאחר מגדולי התורה שבדור.
היו קוראים לו בישיבת וולוז'ין בשם "זונדל מירר", זלמן מעיר מעיר, והיה שנה
אחת בישיבת רדין, ומכאן ואילך עלה ונתעלה, ויהיה לאחד מגדולי התורה שבדור.
ובהגיונו הישר והמעמיק. הגאון ר' חיים סלוביציץ ז"ל, הראה לו חיבה יתירה,
ונהנה לבוא אתו בשיחה תורנית, ובדברי חידושים וחידודים. וביחוד החשיב את
הערותיו, שהיו מצטיינות בכינה חודרת ומעמיקה, ולא אחת קרא ר' חיים עליה, שיש
לו "ראש של זהב" וכך התבטא, נוסף לזה: "כאשר זינדל מירר פותח פיו נפתחים
לי — מקורות המוח", מכאן יכולים לדעת איך שר' חיים ז"ל העריכו והעריצו.

בשנת תרנ"ד בהיותו אברך בן כ"ד שנים, נתמנה לאחד מראשי ישיבת
סלובדקה, ושנתיים הגיד שעורים בישיבה ליטאית גדולה ומפורסמת זו.

בשנת תרנ"ז, נעתר לבקשת הגאון הרידב"ז, שהיה אז אב"ד בסלוצק,
לייסד שם ישיבה גדולה, והביא אתו לסלוצק ארבע עשרה, מבחירי תלמידיו
המצויינים. ומהגרעין הזה צמחה ועלתה כפורחת ישיבה גדולה בסלוצק, שהתפתחה
לאחד ממרכזי התורה הגדולים ברוסיה. ובשנת תרס"ג עם עליתו של הרידב"ז לארץ,
התישבותו בצפת, נתקבל במקומו לגאב"ד בסלוצק.

חקופות סלוצק, ואח"כ קלצק, מהוות חוליות נוצצות במשבצת-חיי, עם
הגידול וההיקף של הישיבות הללו, ורמתן התורנית הגבוהה. כך צמחה ועלתה
אישיותו. והיה לראש וראשון, בשורת ראשי הישיבות בעולם, בהעמידו תלמידים

הרבה, ובהכניסו שיטה מיוחדת בדרכי לימוד התורה, שסיגל לו, בחן מיוחד, וכתבונה עשירה.

דרכו בלמוד היה, בנתוח והפרדת הענינים, על כל שלל טעמיהם יחביוני אוצרותיהם. שיטתו היתה שיטת ההגיון הבריאי, שיטת הראשונים, הרשב"א והריטב"א מזה ו"קצות החושן" וה"נתיבות" מזה, ועל הכל בסברה קולעת ופירוש מעמיק. צלל בנבכי הסוגיות השונות הסבוכות, והעלה מטמוניות ופנינים בחידושי הנפלאים, ביישור הדורים והתרת פקעת הסבוכים והקשיים.

כך המשיך בדרכו הסלולה, עד שעלה לארץ משאת נפשו והויתרוחו. את שיטת למדו אשר העביר דרך ישיבת וולוז'ין, סלובודקה, סלוצק וקלצק שתל מחדש בישיבה הגדולה והמפורסמת "עץ חיים", שנתקבל לעמוד בראשה משנת תרפ"ה. כאן ישב על המדוכה, על דוכנו הרם, והמשיך לארג את מסכת דרכו, המשיך ליצור — יצירת תורה באבנים, עד יום פטירתו. קרוב לשלשים שנה, צרף וחשל את תורתו — תורת ארץ ישראל, לאלפי תלמידיו, ועד נשימתו האחרונה, היה קשור בלבו ובנפשו לישיבה הגדולה "עץ חיים" ולמוסדותיה הענפים. היה קשור קשר אמיץ עם התלמידים. והתהלך אתם ברעות ובאהבה, שימש להם ממש כאב וכפטרון, כאביהם הרוחני, מזרם ומאורם. אולם לא לבד בשטח ישיבתו הוכר בתור כזה — השפעתו ודרכי למדו, היו נכרות גם בשאר הישיבות הגדולות בארץ, שנהרו אליו לשמוע ולהשמיע, ליהנות ולהנות, ולדלות תורה מבארו ומעיינותיו. כי על כן היה איש ההיקף, אישיות מרכזית, חלמיש צור תורנית מובהקת, אשר על ידו חושלה רוח התורה בלבות אלפי תלמידיו ומעריציו.

פרי יצירותיו בשדה התורה וההלכה נאגרו ונאצרו, בשבעת חלקי "אבן האזל" על הרמב"ם, שם רוכזה תמצית משעורי היסוד שלו. הם מדגימים את שיטת למדו האיתנה, ואוצרים בתוכם מבחר פנינים יקרות שהשמיע כששים שנה בכתלי הישיבות בארץ ובחור"ל, שיצאו מהן תלמידי חכמים, רבנים וגאונים. ספריו אלה נתקבלו בתור אבני יסוד לשיטת הלמוד בישיבות. נוסף על כך הרי בזמן כהונתו בסלוצק עסק גם בבעיות הלכתיות למעשה, כגון שאלות עגונות, גיטין וכדומה.

ארץ ישראל היתה מאוית חיי ומשוש לבו. עוד מתקופת בחרותו, בהסתופפו בצל ישיבת וולוז'ין, היה המייסד והרוח החיה בארגון "הנ"ץ" הידוע, וכולו תוסס וער למען ציון ומקראיה. הוא הבין את מצוות ישוב ארץ ישראל כפשוטה, לרשת אותה ולבנותה ממש, ובעצמו קיים את הדבר, וקנה אדמה ונטע פרדס בחדרה, ועלה בעצמו לארץ להתנחל בה. אהבתו לארץ משתקפת בהקדמתו לספרו הראשון של "אבן האזל", בדברי השתפכות הנפש, למען ציון, והחובה להשתקע בה. לבו פכה אהבה וחרדה, לבנין הארץ וקיבוץ נדחי ישראל. הוא ראה במדינה שהוקמה עזרת אלפי ציון, גלוי של אתחלתא דגאולה, ונצנוץ פעמי המשיח, היה מרגיש את הנסים הגלויים המתרחשים לעינינו ורצון החשגחה להביא ישועה ע"י המדינה.

הוא היה איש המידות והמוסר, — באהבה ובחבה התהלך עם הבריות. מתינות, אדיבות יעדינות, היו מנות חלקו, והיה רחוק מכל שמץ של כעס וריגז, והתנהגותו המופתית השאירה את רושמה והשפיעה השפעה יתירה על כל אלה שבאו אתו במגע. הוא הגשים ממש בחייו את כל המדות הטובות של מוסר היהדות ללא כוונה מיוחדת.

כפי שתגדירו תלמידיו הוא היה ספר „מסלת ישרים“ חי. ושמש סמל ודוגמא לכל תלמידי החכמים שבדורנו.

בהעדרו נסקר מקום אדם גדול בישראל, גברא רבא, אשר מבורו שאבו צמאים לדבר חי ולתורתו... זקן הישיבות וזקן חדור.
מי יתן לנו תמורתו הנצב"ח.

ג

השלישי, הרב הגאון ר' שלמה דוד כהנא ז"ל

נולד בשנת תרכ"ט, בעיר ינובה מחוז קובנה. מנעוריו נראו בו, כשרונות מצויינים לחבנה ולתפיסה. למד בישיבות וולוז'ין, והיה מקורב מאד לחגאונים הנצי"ב ז"ל, ר' חיים סלוביצקי ז"ל, אח"כ ישב באחלה של תורה בכולל הפרושים בקובנה. במחיצתו של הגאון ר' יצחק אלחנן ז"ל, ובמקומות האלה שאב"שאף את תורתו, עלה והתעלה, לבקי ואדיר בתורה ולגדול בישראל.

בשנת תרנ"ה עבר לורשה, בנשאו את בתו של הרב הגאון ר' שמואל זיינוויל קלפשיש ז"ל, מראשי הרבנים בבירת פולין. שם עסק בהוראה לחלכת ולמעשה ליד ותתנו וגדול, ואחר כך מילא את מקומו ברבנות העיר, וכחן בת, במשך חמשים שנה. עד מהרה התפרסם לבקי עצום ונפלא בהוראה המעשית, ובספרות של שאלות ותשובות ראשונים ואחרונים. רכש לו גם נסיון רב בבית חותנו ובית דינו כשיומוס באים אליו מאות יהודים בשאלות שונות. הנסיון הזה הקנה לו בטחון בהכרעותיו בהוראה ודין. רבנים רבים בפולין פנו אליו בשאלות איסור והיתר, בעניני אישיות, עד שנתפרסם במשך הזמן בתור משיב-גדול, ופוסק מובהק. בפרט הפליאו ידיעותיו בכתיבת שמות גיטיק למה שזקוקים למומחיות מרובה וזהירות יתירה. ביחוד חשקיע את כחותיו התורניים הנפשיים בשטח עגונות, שזה היה אקטואלי כאד, אחרי מלחמת העולם הראשונה. אף הקים לשכה מיוחדת בורשה, לטפול בעגונות שנשארו אחרי הצגת, וכעשרים וחמשת אלפים נשים עגונות הותרו על ידו.

היה נערץ ומכובד, אהוב וחביב על ידי יהודי ורשה, מכל הסוגים והשכבות. כולם מצאו בו רב דואג נאמן עד כלות הנפש לכל יהודי. היה לו לב רחום, ונשמה עדינה ואצילה, יחסו לבני אדם וקירבתו לבריות, משכו אליו אנשים בעבותות אהבה מכל צד, עמד במגע ישיר והדוק עם הצבור, והיה עסקן פעיל ונמרץ, שקוע ומנצח על החיים הצבוריים בורשה. כן שיתף פעולה עם הנהלת ה„דוינט“ בפולניה שבעטיה של חברה חשובה זו נתמכה ונעזרה היהדות הפולנית. חברה זאת, נחלצה גם להצלה ועזרה לנצרכים של יהודי רוסיה בכלל, והוא לקח גם בזה חלק גדול.

אף היה אחד מהיוזמים של הקמת ארגון „אגודת הרבנים“ בפולניה המדינה. שימשה צומת המפעל למען התורה והחנוך הדתי, והיה בהנהלתה וחבר הנשיאות. תרביץ תורה והחזיק ישיבה, ונצח עליה, הן בתמיכתה והחזקתה כמעט, והן בהדרכת בשעוריו הקבועים, בהם סיגל לו שיטה מיוחדת בלימוד התורה, שהיתה בדרך

החברה הישרה, בנתוח הענינים מיסודם, בבירורם המקורי, ובחירות וישרות המחשבת וההגיון.

היה מסודר מאד בכל נימי נפשו, לרעיון של בנין ארץ ישראל למעשה, וחביבותו ואהבתו לארץ ישראל עברה כל גבול, כשנתארגנה הסוכנות היהודית בראשונה, היה הוא השליח הראשון, ובאהכח של יהדות סולין ביסודה, ואף השתתף כישיבותיה הרגילות למען בנין הארץ וקימומה. כן נתכבד ע"י הברון רוטשילד ז"ל, לחיות חבר בוועדת הרבנים לענין כותל המערבי, ואף נענה להזמנה זו, והשתתף בה בישיבותיה.

ראויים לציון גם תכונתו ואופיו האמיץ, שתסתמל כאן בעובדה אחת מרבות: כאשר הגרמנים הסציצו את ורשה והחלה הבריחה לעבר גבולות המזרח, עמד במרתף וערך חופה וקידושין למאות צעירים וצעירות, כדי שבמקום נדודיהם, יקיימו חיי משפחה על פי דת משה וישראל. אף עודד אותם לוקיפת קומה, לנשיאח ברמה את שם ישראל בכל מקום תלאותיהם, שאף בתוך החורבן הנורא ידעו לשמור על היציבות הסנימית הנפשית והישראלית.

בדרך נס ניצל מסכנת המוות, והצליח לעלות לישראל בשנת ת"ש, וכאן שוב מצא את שדה פעולתו הקרוב ללבו. התישב בעיר העתיקה, בחצר בעל "אור החיים". שם שמש בתור רב לכל השטח ההוא, אף הקים שם ישיבה והדריך בחורי לומדי תורה בתורה וביראה ובלימוד הוראה מעשית, עשרות בחורים מוסלגים הוסמכו על ידו רבים מהם משמשים כיום רבנים בישראל. וגם כאן, היה שקוע כולו במפעל תקנת עגונות. בביצוע פסקים חותכים, כדי להתיר אודים מוצלים מאש: עגונות ועגונים, לבנות בתים בישראל מחדש. וכמה חסב לו עונג רוח וקורת נפש, בשעת שאלפי יהודים, בדרכם לכותל המערבי, היו סרים אל חצרו של גדול ההוראה. כמו כן היה מביע את שמחתו על הישיבה שלו, שמתוכה בקעו קולות התורה בקרבת חר הבית.

הוא היה זקן הפוסקים, ומעמודי ההוראה המעשית המובהקים שבדורנו. היה שולט בש"ס ובד' חלקי השר"ע, שלטון רחב ועמוק ובלתי מוגבל. — הוה אומר: איש האשכולות היה: גאון בתורה ובחכמה, יושב בישיבה, מורה הוראות, איש צבורי מובהק, איש החסד והרחמים, אחוז בחבלי אהבה לארץ ולתקומתה ממש, כזה היה האיש!

וחבל על דאבדין ולא משתכחין — תנצב"ה.

ד

הרביעי, הרב פרום' שמחה אסף ז"ל

נולד בליובן פלך מינסק (רוסיה הלבנה) בט' תמוז תרמ"ט לאביו ר' יהודה זאב ז"ל מבוברוסק. קבל את יסוד חנוכו הדתי "תורני בחדר, ושם נראו בו כשרונות-הבנה, ובוצין בוצין מקטפיה ידיע, אח"כ עבר ללמוד בישיבת סלוצק אצל הגאון ר' איסר זלמן מלצר ז"ל, בשנות תרס"ה—תרס"ח, ואח"כ בישיבת טלז אצל הגאון ר' אליעזר גורדון ז"ל, ושם נסמך להוראה. בישיבות הללו ספג לתוכו ידיעות התורה, והגיע לבקיאות נפלאה בש"ס ובפוסקים. כן התמחה

בהוראה מעשית נתקבל לרב בליובן שכהן בה בשנות תר"ע—תרע"א, ומשם עבר לאודיסה ושימש כראש הישיבה.

ומאו, בהיותו באודיסה מתחילה תקופה חדשה בחייו ונוסף על שקידתו בתורה ובהלכה ובהרבצתה לתלמידיו הרבים בישיבתו, שם את לבו ונפשו למקצועות שונים שבחכמת היהדות, וגם בשטחים אלה נעץ קנה והעלה שרטון רחב, ועליו בנה את תורתו — שיטתו. וכך הצליח שדברים אשר היו חבויים וסתומים בחיק הדורות פוענחו, חושפו ונגלו לעינינו כספרים ובהירים כעין הבדולח. המקצועות שבהם שולחו ידיו של המחבר המעמיק והמחדש, המה בעיקר ארבעה: א) ספרות הגאונים ותולדותיה. ב) תולדות החנוך. ג) המשפט העברי. ד) תולדות הקהלות ותולדות היישוב היהודי בא"י.

התחיל בפרסום מאמרים שונים מחקריים על הנושאים האמורים, בשנת תרע"ח. אז פרסם ב"השלוח" מאמרים בהמשכים על "בבל וארץ ישראל", ועל "צמיחת המרכזים הישראליים בתקופת הגאונים". כן פרסם בשנה ההיא בחוברת "הגינה" (אודיסה). "חומר לתולדות החנוך העברי בימי הביניים", וב"העולם" (תר"ס) — מאמר רחב ומקיף על המשפט העברי. כן פרסם מאמרים: "החקר הדיסטוריה של קהילות ישראל וחייהן הפנימיים" ו"לתולדות היישוב בא"י". הנושאים הללו שמשו הצירים העקריים שבמערכת מחשבתו, משבצת רעיונותיו ופרי רוחו. הלך הלך והתעמק בהם מיום ליום ומשנה לשנה. השקיע עמל רב ויגיעה רבה לחיפוש וניקור החומר הגנוז בגנוכי המדע והמכללות בעולם, בפענוח קטעי גניזה, תעודות, תשובות, שטרות, פיוטים ושרידיהם של ספרים עתיקים, ולא חסך טירחה בנסיעות ונדודים למרכזי בירות העולם, בספריות עולמיות ובתי עקד ע"ירים. למצן מצא מקורות ראשונים ליסודות מחקריו, ולעיבוד החומר המצוי בהתקוותו ההיסטורית ובהתהוותו הנאמנה.

ואמנם הוא היה טובע בים המחקר, של הנושאים הללו וחי בהם ממש, נושם את נשמתם ושואב מאוירם, ומתוך זה העניק לנו ספרים יקרי-ערך, המהוים גכס דיוב בארבעת המקצועות הללו. בספרות הגאונים העשיר אותנו, בארבעת כרכים עבים, אשר בהם מרוכזים וצבורים, תולדות תקופת הגאונים וספרותם גאון גאון וחקופתו וספריו, מאות בשנים היו הגאונים וספריהם טמונים ב"גניזות", דמותם יהירתה הגיעו אלינו במקוטעין בלבד, והוא החזיר אותם לחיים, וכמה עשירים המה מכואותיו לספרים אלה, אמנם קצרים, אבל ברורים ומרוכזים, מלמדים הרבה ומשמשים פרודור לטרקלין של הספרים בעצמם. ותורה זו הרביץ בפני תלמידיו באוניברסיטה העברית, ומשנת תר"ץ הלאה הרחיבה גם תולדות ספרות הרבנית, יבזה גילה אור גדול, ופרש יריעה רחבה, בידיעה ובהבנה של תולדות הגאונים וספרותה, בימי חייהם, תורתם ומעשיהם.

וכן במקצוע המשפט העברי, חיבר שני ספרים בשם, "העונשים אחרי חתימת התלמוד" ו"בתי הדין וסדריהם אחרי חתימת התלמוד", בהם מראה את כחותיו בידיעותיו הרחבות במשפט העברי המקורי, חשף מקורותיו, התעמק בהם ודלה ממעיינות ההלכה והמשפט, מלא חפניו, מנות גדושות של הברקות, הבנה ישרה, ודבר דבור על אפניו. כן היה בעל חוש, סדר ומשטר. בפסקי דיניו הכנוסחים להפליא, בטיב טעם ובדיקנות יוצאת מן הכלל, כשומט עליון וכפוסק,

כחבר בית הדין העליון, הראה דוגמא קלסית, בהכנסת זיקת המשפט לתורת משה. במקצוע החנוך, העניק לנו ארבעה כרכים, בהם קיפל כמעט אלף שנות לימוד מימי הביניים עד תקופת ההשכלה, בכשרון רב ובסידור נפלא הוא מגולל לפנינו את פרשיות החינוך, בהשתלשלות הדורות בגלויות שונות, מן ליטא ופולין עד מצרים וקורדיסטן, ועוד. את צורת החנוך, תכנו, מהותו והתפתחותו. ביחוד מצטיין הספר ב„אהלי יעקב“ (פרקים מחיי התרבות של היהודים מימי הביניים תשי״ג), — שעשה רושם רב עם הופעתו.

במקצוע המחקר לקהלות ישראל ותולדות היישוב היהודי בארץ ישראל, כתב הרבה מאמרים הפזורים בכתבי עת — ובמאספים שונים (ראה ב„ציון“, ידיעות החברה הא״י להיסטוריה ואתנוגרפיה. בספר הזכרון לגולאק וקליין, ב„לוח ירושלים“, ועוד) וכן חיבר ספר מיוחד מקורות ומחקרים בתולדות ישראל שהוצא לאור ע״י „מוסד הרב קוק“. במקצוע זה גילה יחס נפשי מיוחד, בהקדישו בו תשומת לב מיוחדת והתמסרות יוצאת מן הכלל, כי על כן לבו ונפשו היו לארץ ישראל ולאחיו — אחינו היהודים, די בכל אתר ואתר, שיצרו והקימו קהלות בישראל וגיבשו חיי צבור מגוונים על שלל צבעיהם ורושמייהם המיוחדים.

מלבד עבודתו הענקית ללא לאות, בשדה המקצועות האמורים, הקדיש גם חלק מזמנו לעסקנות ציבורית, וגם כאן הראה ערות, תסיסה ודריכות, וכאיש הספרים הנזכרים כן היה איש הצבור הנאמן, אשר מתוכם ובהם, שאף־שאב את כחותיו הנפשיים למען האומה והצבור. בתור חובב העם השתתף במוסד הצבור העליון, בועד הלאומי, בכל שלביו והרפתקאותיו בימי־המנדט, בתור איש החנוך היה משתתף בהנהלת החנוך ע״י הועד הלאומי כחבר הועד המפקח, והיה דוברו של הזרם המזרחי, עד הקמת החנוך המחלכתי הדתי, ששמש גם שם בתור ראש המועצה הארצית, עד יומו האחרון.

הוא היה פטרון ואב לחנוך העברי הדתי. החל מהגנים, „תינוקות של בית רבן“, בתי ספר יסודיים ועד בתי ספר תיכוניים דתיים, וכן בשעוריו לתלמוד ברדיו, גם בעמדו על דוכן הקתדרה שבמכללה העברית, ובשעה ששמש בה בתור רקטור ידע לעמוד בקומה הזקופה, הרוחנית הדתית שלו, ועיצב מדמותו, משיטתו והלך רוחו, על שומעי לקחו ושעוריו במקצועות האמורים, והופעותיו הנמוסיות מלאות החן לכשעצמן עשו רושם בל ימחה על תלמידיו, חובבינו ומעריציו. חובב הארץ היה בכל גופו ונשמתו, ועושה ומעשה למען קימומה והתפתחותה, אחד מעמדי התווך של תנועת המזרחי, אשר פיארה והעטירה, בשמשו בתור נציג ובא־כוחה, במוסדות שונים. בהופעות שונות בצבור, ובכל מקום, כבדוהו והעריצוהו, והאזינו בכבוד לדבריו המדודים והשקולים, שנאמרו בענות חן ובהבעה עדינה. „זה ספר תולדות אדם“, בספריו גלומה אישיותו הכבירה, והוא בעצמו שמש בחייו ספר חי מתנועע, אשר עמל לממש בחייו את אשר הרה וחשב, ואת הגות לבו ורחשי נפשו.

מנקיי הדעת שבדור היה, בעל מדות. ענוותן וצנוע, טוב לב וטוב עין, איש שרכז בתוכו רב־גוונים בהרבה הרבה שטחים, וידע לכלכלם ולרכזם בתוך אישיותו הנפלאה, איש האשכולות ממש. הסתלק אחד מבחירי ישראל וגדוליו. אם נמצה במלים קצרות את עוצם אישיותו, הרי זה יסתכם בצורה הבאה:

מלא וגדוש בתורה ומרביצה, אוסף נשכחות לגנחות מתוך מעמקי ים התורה, מסענח נעלמות, מבאר סתומות ומאיר תורת הגאונים. רב־פעלים, מבצר עמדת היהדות הנאמנה — ומחנך הדור הצעיר, מתינוקות של בית רבן עד בוגריו, מכניס ומחדיר זיקת המשפט לתורת משה בתוככי המשפטנות העליונה בישראל. זה היה האיש וזהו היה מעשהו. וחבל על דאבדין ולא משתכחין!

ארבעה חרשים אלה, נעדרו במשך השנה השוטפת. וכל אחד ואחד „לפום דרגא דיליה“, אופיו ותכונותיו, ושדה פעולתו המיוחד שמש — כמניח יסודות ומעצב דמויות, בהוי חיינו, ובהשתלשלותם בתקופה האחרונה. דוקא בשעת סערה כזו, סערת חיים ונפתולי ההרה, בשעה שזקוקים אנו לכוחות רוחניים אדירים ופעילים — נקפדו פתילי חייהם, והשאירו חלל ריק. הבה נמצא את נחמתנו, בציון דרכיהם שהתוו לנו, לשזור את המסכת ברוחם ונשמחם, ויהיה בזה נוחם לבאות, עד כי יבא שילה, ומחה ה' דמעה — מעל כל פנים.

תנצב"ה וזכרונם יהיה שמור לעד ולעולם בחיק האומה.

בית. מידון חי. כ"ד מניא חשי"ד. בירוזי זכלח של הפוחמ"ז.